

از: عارف نوشاهی
ترجمه: جلال حسین

نام‌گذاری کتابهای فارسی در شبه قاره ۱

نام‌گذاری کتابهای فارسی در شبه قاره را می‌توان از دیدهای مختلف بررسی کرد، از جمله

- الف: نام‌گذاری کتابها در یک موضوع
- ب: نام‌گذاری کتابها در یک زمان
- ج: نام‌گذاری کتابها در ادوار مختلف
- د: نام‌گذاری کتابها در یک منطقه خاص
- ه: نام‌گذاری کتابها در مناطق مختلف
- و: نویسنده‌گان به‌چگونه نامها علاقه داشته‌اند.

در پاکستان و هند در مورد نام‌گذاری کتابهای فارسی، روش‌های برجسته به‌شرح زیر

سورد استماده بوده است:

عنوان‌های مرکب که موضوع و نام نویسنده را واضح می‌کند - نام‌های مربوط به باغ و بهار و پیرامون آن - نامهایی که از عناصر چهارگانه آب و آتش (نور) گرفته شده است - نام‌های مبتنی بر اصطلاحات علوم عقلی - استفاده نمودن از الفاظ بطور پیشوند جهت اظهار بزرگی کتاب - انتخاب نام‌ها سببی براساسی اشیای گرانبها و گنجها - در مورد کتابهای انتقادی، گرینش واژه‌هایی که مخاطب را سرعوب کند - نام کتابها بر اعداد در مورد کتابهای داستان، نام‌گذاری بر قهرمان - های اصلی داستان - نامهای سنگین مسجع عربی - نامهای مصنوع - نامهایی که تاریخ نگارش را نشان می‌دهد. اینک مثالی چند از روش‌های پیشگفته آورده می‌شود:

نام‌هایی که موضوع کتاب و نام نگارنده را آشکار می‌کند

از میان روش‌های نام‌گذاری کتابها ساده‌ترین روش، ترکیب موضوع کتاب و نام نویسنده یا مهدالیه* بوده است که از آن به سرعت موضوع، نام نویسنده و در صورت معروف بودن مهدالیه، زبان تألیف کتاب بدست می‌آید. مثلاً «طب اکبر» که واژه اول به موضوع کتاب و

۱- ترجمه از مجله «سهرورد» ش ۸. چاپ لاهور.

* کسی که کتاب به او هدیه می‌شود.

واژه آخر به نام نویسنده (حکیم محمد اکبر ارزانی) اشاره می‌کند، از عنوان «اخلاق جهانگیری» بدست می‌آید که به جهانگیر پادشاه تقدیم شده است.

گاهی اوقات عرف کتاب، نام اصلی را می‌پوشاند مثلاً از «ارشاد الطالبین» فوری به ذهن ما خطور می‌گردد که این نام کتابی است که برای رشد و هدایت طالبان سیر و سلوک نوشته شده است در صورتیکه این دستور لسان است که هر کزن فرزند متهر داس ملتانی نگاشته است و به گونه ای متداول شده است که ناشران روی جلد همین نام را می‌گذارند.

نام بعضی از کتابها که نشان دهنده موضوع و نام نویسنده یا مهنا الیه می باشد

الف: تاریخ ۱- «تاریخ خان جهانی و مخزن افغانی» تألیف خواجه نعمت الله برای خان جهان اودهی .

۲- «تاریخ شا کرخانی» تألیف شا کرخان بن شمس الدوله لطیف الله خان.

ب. تذکره: امروز معمولاً کلمه «تذکره» برای کتابهایی بکار برده می‌شود که حاوی زندگی نامه اولیاء و شعراء باشد اما در قدیم این کلمه در مفهوم وسیع بکار می‌رفت مثلاً:

- تذکره الموتی والقبور، کتابیست در مسایل مرگ و قبر

- تذکره اسحاقیه، کتاب طبی است از شیخ محمد اسحاق ملتانی .

و اینکه چند نام مطابق با مفهوم رایج در عصر حاضر.

- تذکره الابرار والاشرار، تألیف آخوند درویزه، تذکره صوفیای حق پرست و صوفیای

خام .

- تذکره ریخته گویان، تألیف فتح الله گردیزی، تذکره شعرای اردو.

ج: تفسیر: تفسیر سنا (خواجه سناء الله خراباتی جلال پوری)، تفسیر عزیز (شاه - عبدالعزیز دهاوی) .

د- طب: طب اورنگ شاهی، حکیم درویش محمد ایمن آبادی به اورنگ زیب تقدیم کرده است .

- طب داراشکوهی، عین الملک شیرازی این را به داراشکوه معنون کرده است. به همین صورت کلمات فتاوی، فرهنگ، قرابادین، مکتوبات، سلفوظات، مناقب و انشاء موضوع کتاب را نشان می‌دهد .

نامهایی که زیاد مرسوم است

برخی از الفاظ که بعنوان پیشوند یا پسوند بانام کتابهای متعدد دیده می‌شود عبارتند از: ارشاد، اسرار، انیس، تحفه، راحت، رفیق، زاد، فتح، فوائد، فیض، کاشف، کشف،

کلید، مرآت، مطلوب، مفتاح، مقصود، منهج، سونس، نافع، هدایت.

نامهای متعلق به باغ

نویسندگان قدیم معمولاً نامهایی را انتخاب می کرده اند که به نحوی مربوط به باغ، گل یا هوای معطر باشد. این روش پس از مقبولیت بوستان و گلستان سعدی به وجود آمده است. از طرف دیگر این نشان دهنده ذوق لطیف نویسندگان متأخر می باشد. اینگونه نامها تقریباً در همه - موضوعات دیده می شود. برای مثال چند نام می آوریم:

ازهارالادویه (غلام علی کشمیری)، باغچه قادریه (احمد ساکن دیره غازی خان)، باغ بهشت (عبدالشکور کشمیری)، باغ و بهار (محمد خیر الزمان لکهنوی)، بوستان معرفت (محمد شاه قصوری)، تازه گلشن (ضیاء)، تفریح الجنان فی علم الابدان (محمد اشرف)، بوستان المعلمین (اسام الدین خان)، بهار دانش (کنبوه)، بهارستان (خویشگی قصوری)، ثمرات الحیات (عاقل - خان)، ثمره الخلافة (دلدار علی لکهنوی)، چمنستان (اندرام)، حقایق الانس (گیسودران)، حدیقه قادریه (رمضان)، خیابان شرح گلستان (آرزو)، روضات (عبدالحق دهلوی) روضة الحسنی (شاه عیسی برهان پوری)، ریاض القدس (نظام الدین تنها نیسری)، زعفران زار (ابوالعالی لاهوری)، سبع سنابل (بلگراسی)، شالامارسخن، شجرات العرفا و ثمرات الفقراء (شیخ محمد بن درویش علی)، شجرة الانساب (غلام رسول قصوری)، فردوس العارفین (بلوچ خان تالپور)، گلدسته همیشه بهار (قادر بخش)، گل رعنا (شفیق اورنگ آبادی)، گلزار حال (بنوالی داس) گل ریز (خویشگی قصوری)، گلستان سنیان، گلشن وحدت (محمد سراد کشمیری)، گل بهار (محمد اویس)، لخلخه گلاب (قصوری) نسیم ریاض.

نامهایی که بزرگی کتاب را بیان می کند

صرف نظر از موضوع و صحت و خوبی واقعی کتاب، نویسنده برای کتاب خود نامی بررسی گزید که به درست و صحیح بودن کتاب اشاره می کرد. برای بیان نمودن بزرگی کتاب از کلمات: حسن، اشرف، افتخار، افضل، ام، بدیع، تاج، جامع، خلاصه، خیر، زیده، عمد، مجمع، منتخب، نفایس... و غیره، استفاده می شد.

با پیشوندهای فوق الذکر نامهای زیر را میتوان مثال زد:

احسن البیان فی تفسیر القرآن (جان محمد) اشرف الانشاء (عبدالفتاح گلشن آبادی)، افتخار الاطباء (عماد الدین خان رام پوری)، ام الصعایف (سعود بک)، بدیع التحریر (رحم علی فرخ آبادی)، تاج العلاج (عاصی جونپوری)، جامع العلوم و خلاصة الالفاظ (مخدوم جهانیان جهان گشت)، خیر الکتاب (خیر الدین)، زبدة النجوم (گدایی)، عمدة التحریر (غلام سحی الدین قصوری)، مجمع الاسرار (بهادر شاه).

نام های کتب انتقادی

نام کتابهای انتقادی به گونه ای بوده است که مخاطب نویسنده به محض خواندن نام کتاب ناراحت شود و هیبت بخورد. نام این نوع کتابها بالعموم با کلمات ازاله، برق، تنبیه، دافع، سیف، صمصام و کشف آغاز می شود مثلاً: (ازالة الخفان عن خلافة الخفاء، برق خاطف و رعد قاصف، بوراق خاطفه. رد صوارم محرقه، تنبیه الاشباه بحیات الانبیاء، دافع الملحدين، سیف - النضال فی رد اهل الضلال، صمصام قاطع و برق لاسع. از کلمه «کشف» یک نویسنده شیعی هندی خوب استفاده کرده و نام آثار خود را چنین موسوم نموده است: کشف الرین فی - عزاء الحسین، کشف الثغین عن تمزیة الحسین، کشف الغمام عن تمزیة الاسام.

تا اینجا از کتابهای تنقیدی مثال آوریم، اکنون بضمی نقدهای ادبی را یا: می کنیم که اتفاقاً کتابها متعلق به میرغلام علی آزاد بلگراسی است:

- تحقیق السداد فی مذلة الآزاد، تألیف محمد صدیق سخنور بلگراسی، مشتمل بر معایب اشعار آزاد بلگراسی.

- تأدیب الزندیق فی تکذیب الصدیق، پاسخ کتاب پیشگفته از سیر عبدالقادر مهربان اورنگ آبادی.

- چهار صد ایراد بر کلام آزاد، تألیف محمد باقر آگاه مدراسی.

نام کتابها بر اعداد

از آنجا که عدد در هردین وسلت برخوردار از اهمیت خاصی می باشد بعضی از نویسندگان هم نام کتابهایشان را بر اعداد عنوان کرده اند. البته در بعضی موارد تعداد فصول و ابواب کتابه نیز مساوی با عدد عنوان کتاب می باشد اما ارزش اساسی به «عدد» تعلق دارد نه به عنوان کتابه. بعضی از عنوانها که سببی بر اعداد است به ترتیب عددی در ذیل ذکر می گردد:

چهار (۴): چهار بهار (محمد هاشم تهرپالوی) چهار چمن (چندر بهان برهن) چهار شربت (قتیل لاهوری)

پنج (۵): نام «پنج گنج» زیاد مستعمل است، چه آن کتاب مفرد باشد یا مجموعه پنج کتاب مختلف. نام یکی از تألیفات سید محمد شمس الدین اوچی «پنج گنج» است و مجموعه پندنامه، کریم، نام حق، محمودنامه و رساله قاضی قطب را نیز «پنج گنج» می گویند.

شش (۶): سته ضروریه (مولوی غلام علی قصوری)، شش جهت (روپ نراین سیالکوتی).

هفت (۷): سبع سنا بل (عبدالواحد بلگراسی) هفت تماشا (قتیل لاهوری) هفت کشور

(فیضی)

هشت (۸): هشت بهشت (خسرو). هشت خالد (بشن داس کوکب) هشت محفل (ابوالمعالی لاهوری).

نه (۹): نه سپهر (خسرو)

ده (۱۰): ده قاعده (خواجه باقی بالله دهلوی، میرسید علی همدانی)

چهل (۴۰): چهل حدیث (مجموعه های متعدد)، چهل ناموس (ضیاء الدین نخشبی).

صد (۱۰۰): صد حکایت و صد حکمت (هر دو از عبدالفتاح گلشن آبادی).

هزار (۱۰۰۰): مائة مسائل فی تحصیل الفضائل (محمد اسحاق دهلوی).

نامهایی که از اصطلاحات عقلی اخذ شده است

در این نوع نامها بیشتر از اصطلاحات منطقی استفاده شده است. این نوع نامها از کلمات: آداب، احکام، اخبار، برهان، بیان، تبصره، تحقیق، تذکره، تشریح، تعلیم، حجت، دستور، دلایل و دلیل آغاز می شود مثلا: آداب المریدین (عبیدالله ملتانی)، برهان العاشقین (گیسودراز)، احکام الرسل (غلام رسول قادری)، اخبار الاولیاء (خویشگی قصوری)، البیان فی قباحة الدخان (جان محمد سیالکوتی)، تبصرة الاطباء (نتهوشاه)، تحقیق الحق فی کلمة الحق (پیرسهر علی شاه)، تشریح الحروف (حسین دوست سنبهلی)، حجت الیهند.

نامهایی که بر اهمیت مادیات دلالت می کند

نام کتب متعدد دیده می شود که با نام گنج و یا مساوی با مفهوم این و یا از نامهای اشیاء مادی گرانها اخذ شده است. مثلا خزینة المعارف (عبیدالله مجددی)، الدر المنثور (عبدالغفور شکارپوری)، جواهر خمسه (محمد غوث گوالیاری)، خزانه جواهر جلالی (جهانیان جهانگشت)، در التاج (عبیدالله سرهندی)، ذخیره الملوك (میرسید علی همدانی)، کنز رحمت (محمد اشرف سنچری)، کنوز هما یون (احمد شاه هندی)، گنج اسرار (گنج شکر)، مخزن الاسلام (اخوند درویزه)، معدن الشفاء (بیوه خان). بعضی از کتابها از قرار گنج با کلمات کلید یا مفتاح آغاز می شود مانند: کلید مخازن (گوالیاری) مفتاح المخزن (حبیب الله ملتانی).

نامهایی دارای مفهوم نور

نور در جامعه انسانی فضیلت خاصی دارد و در بعضی مذاهب از تقدس برخوردار است. بنابراین بسیاری از کتابها با مفهوم نور موسوم شده اند اسمهایی از اینگونه کتابها بدین قرار است: انوار جمالیه (غلام حسن ملتانی)، چراغ طالع (لعل چند) سراج العارفین (محمد بهادر خان سنبهلی) لمعات قادریه (محمد فاضل) لوامع التنزیل (ابوالقاسم لاهوری)،

مصباح العارفين (عبدالکریم لاهوری) مصباح المسالکین (عبدالعظیم لاهوری)، مطلع الانوار (خسرو)، نورالهدی (سلطان باغو).

چند نام برای یک کتاب

بعضی از نویسندگان، کتاب خود را با نامهای متعددیاد می کردند. نام اضافی را لقب، عرف و سادۀ تاریخ می نامیدند. اگر کتاب چندجلدی بوده، برای هر جلد نام جداگانه عنوان میکردند، مثلاً:

- جوارح نامۀ امامیه فی قوانین الصیاد یا صیدالمراد فی قوانین الصیاد: تألیف

داود عباسی سندهی.

- تذکرۀ الهند معروف به یادگار رضائی (حکیم رضاعلی خان).

- بستان خلیل، شاهد نظم، شمع فیض، تصنیف خلیل، این چارنام تاریخی از یک

کتاب خلیل بنگلوری می باشد.

- مکتوبات امام ربانی: در سه دفتر جداگانه ترتیب یافته و نام هر دفتر جداگانه

است یعنی درالمعرفت، نورالخلاقی و معرفت الحقایق.

چند کتاب با یک نام

گاهی دیده شده که دو نویسنده در زمان و مکان مختلف بوده اند اما نام کتابشان یکی است مثلاً «شواقب المناقب» از «عبدالوهاب بن جلال الدین محمد همدانی» و «محمدساز صداقت کنجاهی» که یکی در قرن دهم در ایران می زیسته و دیگری در قرن دوازدهم در پاکستان زندگی می کرده است.

نامهایی که تاریخ نگارش را بیان می کند

فرهنگ اسلامی و ادب فارسی، سنت خائن «تاریخ گوئی» را دارد که با گذشت زمان در این صنعت، نوآوری ها پدید آمده است و در حال حاضر این یکی از فنون مهم بلاغت به شمار می رود. ناگذاری تاریخی کتابها یک امر عمومی است و بدون سببها صدها کتاب دارای نام تاریخی می باشد. البته این امر قابل تحقیق و بررسی است که در پاکستان و هند اولین بار به چه کتابی نام تاریخی داده شده است. اینجا نام چند از کتابهای متأخر آورده می شود: علاج الاسراض ۱۱۷۷ هـ. ق (حکیم محمد شریف خان)، زادغریب ۱۱۲۴ هـ. ق (حکیم صادق علی خان).

نامهای مصنوع

نویسندگان می کوشیدند که اگر کتاب خود را به صنعت ادبی بنویسند نام آن نیز در همان صنعت باشد مثلاً سید محمد زاهد بمناسبت تاریخ وفات شیخ عبدالقادر جیلانی ۶۱۰ هـ. ق،

یک رساله مصنوع تاریخی نوشته که آنرا به «گزیده معشوق ۵۶۱ هـ ق» موسوم کرد. نجف علی خان، جهجری در نگارش فارسی سره مهارت داشت. در این صنعت وی دارای چند کتاب یادگاری است. نام یکی از آثار او «همایون برسرود» است که هم کتاب و هم نتوانش به فارسی سره می باشد.

نامهای طولانی و سنگین

گاهی نویسندگان برای تظاهر به علم و فضل، برای کتابهای خود نامهای سنگین انتخاب می کردند و از کلمات و تراکیب عربی استفاده می کردند مخصوصاً کتابهای علم کلام با نامهای مشکل و طولانی عنوان شده است. مثلاً استقصاخ الافحام و استیفا الانتقام فی نقض ستهی الکلام (حامد حسین)، انفع الوسایل فی جواب خمسة المسایل (شیخ احمد) ایضاح الحق الصریح فی رد ربوبیت المسیح (سکین محمدی)، تدقیقات الراسخات فی شرح تحقیقات الشامخات، نام دوم این کتاب «سبیل الخاخ الی تحصیل الفلاح»، است (تراب علی اکهنوی)، (ثارات التکتیک) فی شرح آیات - التثبیت (نواب صدیق حسن خان)، الحد الفاصل بین الاعتقاد الزندقه والاحاد (فرخ شاه مجددی) الدر المنشور فی رد سنکری الاستمداد من اهل القبور (عبد الغفور شکارپوری)، معیار صریح در رد الوهیت و ابن الهیت مسیح (محمد منظر الحق).

نامهای عربی برای کتابهای فارسی

نامگذاری کتابهای فارسی به عربی اینقدر عام بوده است که بدون مبالغه هزارها سال در دست داریم که در آن هیچ تخصیص موضوعی وجود ندارد اما بیشتر کتابهای عرفانی فارسی به زبان عربی موسوم می شد و در مورد نامگذاری مشنوبات رزمی و بزسی، از کلمات عربی کمتر استفاده می شد و شعراء، نامهای مختصر فارسی را ترجیح می دادند. مانند: «**حملة حیدری**» (بازل دهلوی)، **نیرنگ عشق** (غنیمت کنجاھی). چند مثال از نام کتابهای فارسی به عربی:-
قران السعدین (خسرو)، **دلیل الاحسان** (عبدالله ملتانی). نامهای متعدد بدون عطف «ال» نیز وجود دارد مثل: **تحایف قدسیه** (بیر کمال لاهوری)، **درسکون** (فتیر دهلوی). همچنین نامهای مفرد عربی وجود دارد مانند: **جنونیه** (محمد وفا)، **وجودیه** (منسوب به خواجه سعین الدین - چشتی).

پروفیسر شگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی